

**SUSTAVNOST LEKSIKA I SINONIMNE
RELACIJE U KLASIČNOM
STRUKTURALIZMU**

LJILJANA STANČIĆ

UDK 801.314 : 165.75
Izvorni znanstveni rad
Primljen: 18. 10. 1991.
Prihvaćen: 04. 12. 1991.

Institut za jezik, Sarajevo

Klasični strukturalizam svojom epistemološkom shemom nije uspio izgraditi konzistentni model leksičko-semantičkog sustava jezika, ali je stanovitim domaćajima otvorio perspektive njegovom koncipiranju, te tumačenju relevantnih semantičkih kategorija, kakva je i sinonimija.

Znana je činjenica da je razvitak semantike (i leksikologije) u regresiji prema drugim lingvističkim disciplinama, te da, unatoč golemom napretku što ga je ona posljednjih desetljeća polučila, još uvijek misu nađeni metodološki kriteriji kojima bi se koncipirao egzaktni model leksičko-semantičkog sustava jezika.

Ostala su otvorena i mnoga pertinentna pitanja i u vezi sa temeljnim semantičkim kategorijama, pa i o fenomenu sinonimije, koji je još od antičkog doba vrlo postojano, tijekom stoljeća, predmet interesovanja lingvista i znanstvenika drugih oblasti (filozofa, na primjer).

Uzrok ovome stanju mnogi lingvisti nalaze u dominaciji strukturalističke metode, čije je obrasce, ustanovljene za egzaktnu razinu jezičnog sustava, za odnose što podliježu aksiomima, uistinu teško aplicirati na leksičko-semantičku razinu, budući da su njene jedinice determinirane i izvanjezičnim datama, podložne fluidu vječnog dinamizma u interakciji jezične djelatnosti i univerzuma.

Mada ovakva mišljenja ne treba dovoditi u pitanje jer ih i naznačeni problemi u domeni semantike zorno argumentiraju, strukturalizmu (na posebnom klasičnom) u zasluge se moraju pripisati poticaji i rezultati što su utkani i u temelje današnjih semantičkih modela, posebice u otkrivanju veza sustavnosti leksika i relacionih značenja (kojima je redefinirana i sinonimija), zapravo moraju se priznati dosezi koji su, usprkos ograničenjima strukturalističke metodološke sheme i njezine intralingvističke zatvorenosti, svojom invarijantnom suštinom otvorili perspektive i drugačijim teorijskim konstruktima.

Pojam *sustav*, sustavnost na razini leksika, prvi je izravno upotrijebio R. M. Mejer na početku XX. stoljeća, ilustrirajući ga opažanjem da nazivi vojnih činova imaju smisla tek u kontekstu vojne terminologije, koja je za njega zaseban »značenjski sustav«, što ga on definira sljedećom formulacijom: »Pod sustavom značenja podrazumijeva se međusobno središnje nekog ograničenog broja izraza, razmatranih iz jednog kuta promatranja¹.«

Mejer je u uzletu nadahnuća načinio iskorak što je ostao zabilježen u povijesti semantike i utjecao na konstituiranje teorije semantičkih polja, a velike razdaljine osvojio je Ferdinand de Sossir, začetnik strukturalne lingvistike, potakavši svojim epistemološkim konceptom prave impulse razvitku širokih teorijskih obzora u ovoj domeni i izazvavši njime preokret u izučavanju jezika.

Strukturalizam se je, kako je poznato, pojavio s čuvenom »Gestalt-teorijom« u psihologiji² (na zasadama Frojdove strukturalne psihologije, te sociološke teorije Emila Durkheima³), a lingvistika je, prihvaćajući njezin temeljni princip *što traga za bazičnim sustavom*, invarijantama a ne pojedinačnim čimbenicima, te promatra strukturu njegovih elemenata — postala naskoro vodeća znanost po elaboraciji naučnih metoda, iz kojih su druge znanosti crpile poticaje i gradile vlastite poglede na povezanost i međuovisnost fenomena.

Za jezičnu znanost Sosirova teorija — izložena na osnovu zabilježaka njegovih učenika u već klasičnom djelu *Cours de linguistique générale*⁴ — značila je ne samo prolegomenu strukturalne lingvistike nego i inspirativnu perspektivu što se, unatoč semantičkim »prazninama« njegove sheme i isključivanju kreativnoga u jeziku, otvarala i semantici (inicirajući i semiologiju), te stilistici, kao lingvističkim disciplinama.

Sosirovim učenjem koegzistentna Mejerova ideja o zasebnim značenjskim sustavima pretočila se u začetni ali eksplicitni teorijski konstrukt *jezičnog sustava* i njegovih strukturnih mreža, relacija među elementima i pravila njihova kombiniranja.

Premda se značenje riječi, po Sosiru, može promatrati izolirano, pa se može govoriti o odnosu njegovih komponenata: *signifié* i *signifiant* (označite-lja i označenoga, ili akustične slike i pojma) — ono ima »relacioni identi-

¹ U studiji: *Bedeutungssysteme*, Zeitschrift für deutsche Wortforschung, Bd. 43, 1910, str. 352—368; citat na str. 359.

² Vidi R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, natuknica *strukturalizam*, str. 533.

³ Džonatan Kaler, *SOSIR — osnivač moderne lingvistike*, BIGZ, Beograd 1980, str. 84—95.

⁴ Knjiga je objavljena 1916. godine (Paris, Lousanna), a za navode ovoj monografiji konzultiran je hrvatskosrpski prijevod Sretena Marića: Ferdinand de Sossir, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd 1969.

tet« što proističe iz diferencija u okviru sustava.⁵ Značenje, naime, nastaje iz odnosa prema drugim jedinicama i rezultat je sustava distinkcija. Drugačije kazano, značenje je za Sosira »dijakritičko«, odnosno diferencijalno, utemeljeno na razlikama među članovima a ne na suštinskim svojstvima.⁶

Međutim, jezični znak nije isključivo impliciran značenjem. U njegovu je prirodu utkana posebna vrijednost, koju Sosir supstituira svojstvima značenja i naziva — *valerom*. *Valer* je, zapravo, vrijednost pozitivno određena u odnosu na negativna određenja, razlike — funkcionalni identitet neke jedinice promatrane u kontekstu pravila sustava; »to je veza kojom su unutar svakog pojedinog znaka povezani njegov označitelj i označeno⁷«. Suštinski, to je i temeljni Sosirov pojam, budući da je i jezik za njega sistem čistih vrijednosti »u kojem su svi elementi solidarni i u kojem vrijednost jednoga elementa potječe samo iz istovremene prisutnosti drugih elemenata,«⁸ povezanih paradigmatским i sintagmatским asocijacijama. Sinonimi imaju vlastite vrijednosti samo uzajamnim suprotstavljanjem, objašnjava Sosir.⁹ Kada, na primjer, u paradigmatskom (asocijativnom) kontekstu ne bi postojao izraz *hrabar*, sav njegov sadržaj pripao bi konkurentima, konkurentu *smion*, *odvažan*, ili nekom drugom iz sinonimskog niza. Vrijednost je ma koga izraza određena i onim što ga okružuje¹⁰. Tiče se i to, napose, sinonima, koji neće ostvariti istu vrijednost (*valer*) u identičnim kontekstima, neće posjedovati isti element značenja od kojeg ono ovisi. U stvari, svi sinonimi što pripadaju jednoj semantičkoj mikrostrukтури neće pokriti potencijalna polja uporabe ili im, pak, njihovi konteksti neće biti isti.

Mada je sinonimiji, ako slijedimo dominantan stav, podudarnost sadržaja imanentna odlika (apostrofirana u prvim njenim definicijama i podvlačena u današnjim, čije je polazište izolirana riječ) — u stanovitim sintagmatским kontekstima, na linearnoj ravni, gdje »nema jasno određene granice između činjenica jezika i kolektivne upotrebe¹¹«, mnogi će sinonimi izgubiti i attribute sadržajne podudarnosti kojima su markirani u relacijama elemenata leksičkog sustava, pored ostalog i stoga što njihovi semantički konkurenti posebnu vrijednost iskazuju odomaćenošću u izvjesnim uporabama.

⁵ Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, str. 83, 137—145, te Dž. Kaler, *SOSIR*, str. 38.

⁶ Dž. Kaler, *SOSIR*, str. 70.

⁷ D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb 1987, str. 57.

⁸ Ferdinand de Sosir, *Kurs opće lingvistike*, citirano prema: Vojimir Vijnja, *Kurs opće lingvistike i sociološka škola*, *Suvremena lingvistika*, br. 2, Zagreb 1966, str. 8.

⁹ F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, str. 137.

¹⁰ Po Džonatanu Kaleru, *SOSIR*, str. 13.

¹¹ F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, str. 148.

A Sosirova je poenta u ovom smislu »da postoji jedna vrsta značenja, *relaciono značenje* ili *vrednost*, koja se zasniva na jezičkom sistemu i jedna druga vrsta značenja ili '*signifikacija*', koja uključuje upotrebu jezičkih elemenata u stvarnim situacijama iskaza.«¹²

Mada ezoteričan i kontradiktoran (poistovjećivan sa značenjem ili decidno razgraničavan), termin *valer* impliciran je Sosirovom kapitalnom antinomijom *jezik* (*langue*) i *govor* (*parole*), dihotomijom aspekata relacijskih odnosa, *asocijativnog* (kombinatornih mogućnosti opozicijskih jedinica, koje se mogu međusobno zamjenjivati i, kontrastirajući, uzajamno značenjski diferencirati) i *sintagmatskog* (odnosa jedinica kojima se kombiniraju nizovi) — te shematski vezan za *langue* i *asocijativnu osu*. No, kako Sosir tvrdi da se cjelokupni jezični sustav može svesti na teoriju sintagmatskih i asocijativnih odnosa i objašnjavati na osnovu njih¹³, kako, dakle, i linearne relacije, odnose na govornoj osi vezuje za sustav¹⁴, status tog termina i sadržina njegove nocije i u ovome su smislu kontroverzni, nekonzistentno teorijski razgraničeni. Po lingvistima kojima su *ipso facto* odnosi paradigmatske i sintagmatske korelativni, terminu *valer* ekvivalentna je i nominativna definicija: *upotrebna moć*¹⁵. Zapravo, danas oni ne dvoje da sustav jezika tvore koliko paradigmatski (Sosirovi asocijativni) odnosi, kojima se riječi sučeljavaju svojim značenjima, toliko i aksiomi funkcioniranja riječi u postavi (izboru elemenata), tj. sintagmatski odnosi kojima je postulirana kombinatorika nizova (kategorijalna i semantička valentnost) i na razini apstrakcije (*langue*). Luis Hjelmslev je predložio da se i pojam *langue* zamijeni, odnosno njegova nocija razgraniči i definira dvjema etiketama: *shema* i *norma*, koji nominiraju posebne entitete, dodavši pojmu *parole* pojam *upotreba*.¹⁶ No u nekim eksplikacijama i Sosir je sintagmatiku karakterizirao kao općost što nije postala imperativ.

Iako po suvremenom leksikologu Ladislavu Zgusti riječ ne postoji apstraktno, već se ona upotrebljava u diskurzu, i on (na liniji sosirovskog učenja) smatra da je korisno čak i terminološki razlikovati *značenje riječi kao dijela sistema* (koje se može sastojati od više nego jednog smisla) i njegove *signifikacije* (označavanja) ili *stvarne signifikacije* (*stvarnog označavanja*) kada se pojavi u tekstu.¹⁷

Akcentirajući divergenciju sustavnoga značenja izazvanu kontekstom i uvažavajući relevanciju uporabe riječi, Zgusta je *domenu primjene* uvrstio

¹² Citat prema: Dž. Kaler, *SOSIR*, str. 38.

¹³ Usp. u Dž. Kaler, *SOSIR*, str. 58.

¹⁴ V. napomenu 11. i usp. Sosirov stav da u sintagmatskim odnosima nema jasno određene granice između činjenica jezika i obilježja kolektivne uporabe.

¹⁵ Usp. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975 (Treće, dopunjeno izdanje), str. 108.

¹⁶ Dž. Kaler, *SOSIR*, str. 32.

¹⁷ Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, IP »Svjetlost«, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 1991, str. 50—51.

u trijadu bazičnih komponenata značenja (uz *designaciju* / odnosno *denotaciju*¹⁸ i *konotaciju*), potertavajući značaj *ograničenja u primjeni*¹⁹, uvjetovanih *kriterijskim obilježjima smisla*.²⁰

Mada je, po Zgusti, primjena svake riječi, na izvjestan način, ograničena nekim od njenih obilježja, počev od stilske vrijednosti, preko semantičkih veza do gramatičke kategorije, postoje i specifična ograničenja »koja se mogu shvatiti kao posebnosti riječi.«²¹ Zbog svega toga, ističe on, »apsolutna identičnost leksičkog značenja zahtijeva identičnost sve tri bazične komponente značenja«, a »ako postoji razlika barem u jednoj od njih, ne može se govoriti o istoznačnosti već o bliskosti značenja sinonima.«²²

Kontekst uspostavlja i uzrokuje i diferencijaciju »bliskih« po značenju sinonima, mijenja njihovu relaciju koegzistenciju u stanovitim uporabama — *domenama primjene*. Naime, realizacija svih značenja (i smislova) što obilježavaju sinonimske mikrostrukture, teorijski i pragmatično gledano, neostariva je u neizbrojlivom, nepredvidljivom kvantumu kombinacija, u prebogatim potencijalima za konkretizaciju postava (za odabir leksičkih varijeteta). Njihovu je, pak, distribuciju (ukupnost svih položaja i okolina) nemoguće decido odrediti i, sljedstveno tomu, precizirati »upotrebnu moć« jedinica »sistemskoga« sinonimskog niza, a osobito jedinica Zgustine »stvarne signifikacije«.

Ova postsosirovska orijentacija na funkcioniranje sinonimije, tj. na njezino promatranje na razini govora (teksta), koji se, dakako, nalazi u neprekidnoj dinamici i zbog unutarjezičnih čimbenika, specifičnosti sintagmatskih veza među riječima, te faktora uvjetovanih komunikacijskim, socijalnim, psihološkim osobitostima, što bi se mogle karakterizirati kao entiteti kolektivnoga i nepredvidljivosti individualnoga, i koje se — po Sosiru — ne daju uklopiti u jedan sustav jer su »heteroklitne i mnogooblične«²³ — sublimirala je i radikalne sudove u nekih suvremenih semantičara o postojanju potpunih sinonima, čak i o postojanju sinonimije. Mnogi semantičari cijene da integralna sinonimija postoji samo u rječnicima, dok realizacija i individualne slobode izbora, različitošću i brojnošću konteksta upotrebe, i vrlo bliskim po značenju sinonimima provociraju nove smislove ili ih semantički diferenciraju.

S druge strane neki autori tvrde da se sinonimi mogu identificirati samo kroz proceduru. »Oni se ne mogu poimati kao veza nekih izoliranih riječi, jer su kao takvi članovi tipičnih sintagmi u kojima se uzajamno mogu

¹⁸ Zgusta namjesto šire prihvaćenog termina *denotacija* uporablja etiketu *designacija*, *Priručnik leksikografije*, str. 32.

¹⁹ Ova je nacija u drugim lingvističkim školama nominirana kao: *selektivna* ili *selekciona ograničenja* (Zgusta, *Priručnik leksikografije*, str. 46).

²⁰ Zgusta, *Priručnik leksikografije*, str. 34.

²¹ Zgusta, *Priručnik leksikografije*, str. 46.

²² Zgusta, *Priručnik leksikografije*, str. 88, 89.

²³ Iz Predgovora S. Marića knjizi: F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, str. XIX.

zamjenjivati. Iz toga proističe da sinonimi kao jezična kategorija ne postoje, sinonimi su samo kategorija govora.²⁴

I predstavnici teorije tzv. situacione analize drže da tradicionalno prihvaćenu dihotomiju uža i šira sinonimija valja anulirati jer suštinski ne korrespondira s prirodom i načinom ostvarivanja sinonimskih relacija zato što se značenje »stvara (konstruiše, formira) uvek iznova među govornicima u govornoj situaciji«.²⁵

Od Sosira je, zapravo, semantika prestala promatrati riječ kao izoliranu jedinicu i veliku je pažnju posvetila kontekstu, čime je znakovito izmijenjena koncepcija značenja. Međutim, mnogi su teorijski pristupi, poput pominjane situacione analize, te, napose, tzv. kontekstualne analize, potpuno zanemarivali semantički sadržaj, odnosno akcepciju (osnovno značenje) riječi, inventarizirajući situacije uporabe (u procesu komunikacije) ili sve ostvarene kontekste. Posljednja teorija, koja hipertrofira ulogu konteksta, pokušala je utemeljiti semantički strukturni princip po kojem značenje jedinice čini cjelokupnost kontekstâ, a sustav njenih vanjskih veza određuje specifična distribucija u tekstovima, dopunjena kontrastnom distribucijom slobodnog variranja²⁶.

Unatoč ekstremnim stajalištima po kojima značenje ne postoji izvan uporabe riječi, u procjenjivanju tzv. relacionih značenja suvremena semantika uvažava obje njegove kategorije, tj. uglavnom polazi od toga da postoji osnovno i kontekstualno značenje, pa i sve relevantne definicije izvire iz te dihotomije. A razlikuju se poglavito po tomu »u kojoj meri računaju sa faktorom odstupanja od onog što zovemo 'isto', 'ekvivalentno', 'slično' ili 'blisko' značenje, odnosno koliko računaju sa kontekstualnim značenjem.«

Naime, Sosirovim učenjem, njegovim razgraničenjem normativnog od govorne empirije, te promatranjem u jedinstvu jezične djelatnosti — otvorene su perspektive obuhvatnijim tumačenjima sinonimije, tumačenjima što nisu više jednostrano usmjerena: samo na aspekt njenog funkcioniranja ili, pak, samo na njezin rječnikom fiksirani »relacioni identitet«. S tim u vezi mijenjaju se i premise na kojima su temeljene njezine definicije, ali i ponovo aktualiziraju stare. Danas semantičarima nisu nezamislivi ni potpuni sinonimi, pa se stoljetna dvojba o njihovom postojanju rješava u nekim školama afirmativno ili sa stanovitim ograničenjima. Apresjan, koji je za semantičku kategoriju sinonimije uveo pojam semantičke *ekvivalencije*, nedvojbeno je decidan u svomu stavu, njemu su leksički sinonimi

²⁴ А. И. Киселевский, *Синонимические средства и тавтология в определении толковых словарей*, стр. 144, и knjizi: Теоретические проблемы семантики и её отражения в двуязычных словарях, Кишинёв 1982.

²⁵ Svenka Savić, *Problemi pragmatične sinonimije u diskursu*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd 1983, str. 32.

²⁶ Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, Наука, Москва 1976, стр. 7.

²⁷ Svenka Savić, *Problemi pragmatične sinonimije u diskursu*, str. 32.

»riječi i semantički nerazložive frazeološke jedinice koje u semantičkom metajeziku imaju isto tumačenje²⁸.«

Po gledištima što izražavaju izvjesne ograde u prihvaćanju postojanja potpunih sinonima »sinonimi u užem smislu su, pak, oni slučajevi kada se u odnosu prema stvarnosti — u izvesnoj meri udalje od istovetnosti, ali istovetnost nekog značajnog obeležja denotatuma još postoji²⁹.«

Ovim su stajalištima (uključujući i situacionu i kontekstualnu analizu) navedeno vlastito artikulirani i odgovori na upite o egzistenciji tzv. potpunih sinonima, jer su oni vezivani za razinu sustava, asupstancijalnu vrijednost (budući da u rječniku, »semantičkom metajeziku imaju isto tumačenje«), te o naravi tzv. kontekstualnih sinonima, jer su, prirodno, vezivani za asistemsku razinu (»nered što dolazi spolja«)³⁰, tj. kompleksnu domenu govora, teksta.

Sosirovo inzistiranje na diferencijalnim obilježjima značenja izazvalo je goleme pomake u semantici, time i u osvjetljavanju semantičke kategorije sinonimije. Naime, ono što je, i unatoč pominjanim semantičkim »prazninama« u njegovoj teorijskoj shemi, značajno vezano za raščlambu sinonimije u njenim modificiranim definicijama jeste upravo Sosirova premisa *razlike*, tog vječnog identifikacionog kriterija spoznaje.

Konstatacija da u jeziku postoje samo razlike bez pozitivnih članova³¹, te da i značenje nije bazirano na suštinskim svojstvima već diferenciji što se javlja u suodnosu leksičkih jedinica — reperkuiralo se i na Sosirovu sintagmatsku osu (govorni lanac) u kojoj vrijednost izraza ne ovisi samo od odnosa sa izrazima što mu prethode ili ga slijede u nizu nego je, kada je riječ o sinonimiji, determinirana i oprekom uvjetovanom odabirom jednog člana sinonimskog niza i neodbirom drugoga.

Ustanovljavanjem i izdvajanjem pojmova *valera* i *signifikacije*, te pomenutim konceptom identiteta značenja, Sosir je i aktualizirao, afirmirao premisu *diferencijalnog* u otkrivanju imanentnih odlika sinonimije — zamijećenu i postuliranu koncem XVIII. stoljeća u epohi racionalista i enciklopedista (napose D'Alambéra)³² — i odista načinio korjenit preokret u semantičkoj teoriji i pragmatiki koje su se u potonjim periodima upravo orijentirale na opserviranje značenja kao mnoštva diferencijalnih semantičkih obilježja (semantičkih komponenata).

Njegov je konstrukt, u stvari, omogućio interpretaciju sa utemeljenih i odijeljenih polaznih točaka, s dvaju divergentnih aspekata: *sistemne bliskosti (u paradigmi) jedinica sa »relacionim identitetom«* značenja i *empi-*

²⁸ Ю. Д. Апресян, *Синонимия и синонимы*, Вопросы языкознания, 4, Москва 1969, str. 75.

²⁹ S. Savić, *Problemi pragmatične sinonimije u diskursu*, str. 31.

³⁰ Roman Jakobson, citirano prema Predgovoru S. Marića knjizi, F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, str. XXIII.

³¹ Navedeno prema: Dž. Kaler, *SOSIR*, str. 135.

³² Usp. Jelka Matijašević, *O sinonimiji i sinonimima*, Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata), Beograd — Novi Sad 1982, str. 127.

rijske (sintagmatske) suprotstavljenosti tih jedinica u (širokoj) slobodi od-bira, koji najzornije reflektiraju i kompleksnost fenomena sinonimije i karakteristike njenih vidova. Jer, kako kaže Sosir u povodu svoje antinomi-
mije — »odvajajući jezik [langue] od reči [parole], odvajamo u isti mah:
1. ono što je društveno od onog što je individualno; 2. ono što je bitno
od onog što je uzgredno i više-manje slučajno.«³³ Drugačije rečeno, odva-
jamo razinu apstrakcije, fundamentalnog komunikacijskog potencijala od
njegove konkretne, materijalne provedbe i bogatstva njenih vidova, ali
ih, ipak, osobito iz rakursa današnjih spoznaja, promatramo u jedinstvu
Sosirove sveobuhvatne *jezične djelatnosti*.

Duh Sosiropovog učenja utkan je i u sva kasnija pertinentna lingvi-
stička promišljanja, no neposredan njegov slijed — strukturalizam post-
sosiropovog tipa — vezuje se uglavnom za tradicije *kopenhaške* i *praške*
škole.

Sosiropovu shemu *sintagmatskih odnosa*, međusobnih relacija jezičnih
znakova u kontekstu, i *asocijativnih*, koji se tiču povezivanja asocijacijom
jednoga znaka s drugim, razradio je i dogradio tridesetih godina ovoga
stoljeća Kopenhažanin Luis Hjelmslev, otkrivši u njoj krucijalni temelj
razvitku teorijskih i pragmatičkih opservacija sustava leksika.
Neososiropovac i po osobnom izjašnjenju, Hjelmslev je izvršio korekciju u
Sosiropovom nominiranju dviju strukturnih relacija, imenujući njegove aso-
cijativne odnose *paradigmatskima*, i ostvario elaboraciju tih odnosa što i
danas »spada u naročito zapažene i široko prihvaćene tekovine lingvističke
teorije«³⁴, na čijim su zasadama polučeni respektabilni rezultati. Mnoga
se, naime, gibanja u suvremenoj lingvistici mogu definirati upravo kao is-
pitivanja fundirana na koncepciji jezika kao sustava smisaonih odnosa
paradigmatskih i sintagmatskih, što operiraju među odgovarajućim jedi-
nicama na svim hijerarhijskim razinama.

Govoreći o funkcijama jezika, Hjelmslev je kao značajne izdvojio dvije:
relaciju (odnos funktiva u procesu) i *korelaciju* (odnos funktiva u sistemu),
formuliravši i s tog aspekta sintagmatske i paradigmatske odnose³⁵.

Sintagmatski su odnosi (tj. jedan vid leksičke spojljivosti) u kasnijim raš-
člambama nazivani i *kolokacijskim* i objašnjavani činjenicom da se, pri-
mjerice, riječ *trava* javlja u sintagmatskom odnosu ili kolokaciji sa obli-
cima glagola *rasti*, *kositi* i sl., zatim sa pridjevom *zelena*; riječ *pàs* sa obli-
cima glagola *lajati*, *režati*, sa pridjevima *bijesan*, *vjeran* itd.

U relacionoj mreži leksika, kako je poslije Hjelmsleva razlučivano, para-
digmatiska značenja ukazuju na mjesto stanovite leksičke jedinice u nekoj
skupini jedinica (paradigmi), koja, pak, sjedinjuje i odvaia po bliskim
ili diferencijalnim semantičkim crtama.

Paradigmatske smisaone relacije, po recentnijim tumačenjima, podrazumi-
jevaju da mjesto jedne jedinice stanovite paardigme može zauzimati neka

³³ F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, str. 23. i 35.

³⁴ Citat i podaci prema M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, str. 159.

druga jedinica koja joj pripada kao *antonim*, *sinonim*, *jedinica u semantičkom odnosu konverzije* (prodavac—kupac), *komplementarnosti* (muškarac—žena), *obilježenog* i *neobilježenog para* (kurjak—vuk) i dr. U ove su odnose, *de facto*, postsosirovinski strukturalisti, i Kopenhazani i Pražani, utkali kapitalni *princip binarizma*, koji je u fonološku deskripciju uveo Trubeckoj, preciznije, u konstrukcionu su osnovu modela semantičkog sustava ugradili princip opozicije, dihotomijskih kontrasta značenja leksičke strukture jezika.

Paradigmatske i sintagmatske relacije po Hjelmslevu su međusobno povezane i ta se povezanost ustanovljava komutacijom³⁶ (tj. supstitucijom po terminologiji drugih lingvističkih škola). Po tvorcu »glosematike«, primjenom komutacije u ustanovljavanju paradigmatskih i sintagmatskih smislenih odnosa osvjetljava se ono relevantno u fonemu jezika, tj. razgraničava opće od individualnoga.³⁷

Supstitucijom se, naravno, utvrđuje i sinonimija, semantička relacija ekvivaletnosti i bliskosti značenja, koju po pravilu mora potvrditi bar jedan kontekst što dopušta zamjenu s obje strane ($\Leftrightarrow$), a može se predložiti i po sljedećoj shemi:

Neka su x_1 i x_2 dva izolirana izraza.

Ako rečenica S_1 implicira rečenicu S_2 , i obratno (dvosmjerna implikacija), a S_1 i S_2 se razlikuju samo po x_1 i x_2 u identičnoj sintaksičkoj poziciji — tada S_1 i S_2 stoje jedan prema drugome u sinonimnoj relaciji.³⁸

I za Hjelmsleva je jezik sustav znakova, a on se otkriva u mnoštvu realiziranih postava — tekstova. Znak je određen funkcijom međuovisnosti izraza i sadržaja, kojima je redefinirana Sosirova podjela na *označitelja* i *označeno*, što je, također, imalo značajnog odjeka u semantičkoj deskripciji, osobito u razvitku komponencijalne analize i poticajne teorije semantičkih polja.³⁹

Nasuprot Hjelmslevljevoj eleatskoj i apstraktnoj shemi, *praški* je *strukturalizam* pragmatičan, sav usmjeren na empiričko izučavanje jezika, na njegovu funkcionalnu stranu. Naime, od *ženevske škole*, tj. od Sosirovih izravnih sljedbenika koji su težili da popune praznine njegove sheme poglavito u domeni *parole*, ispitivanje govora predominantno je ne samo u Pražana već i u smjernicama predstavnika drugih strukturalističkih škola. Za Pražane je, zapravo, jezik sustav izražajnih sredstava koji služi sporazumijevanju pa, shodno tomu, oni i izučavaju stvarnu funkciju stvarnih

³⁵ D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, str. 73.

³⁶ M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, str. 160.

³⁷ Usp. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, str. 160.

³⁸ Preuzeto iz radnje Gerharda Resslera, *O nekim problemima sinonimskih relacija emocionalne leksike u srpskohrvatskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Referati i saopštenja), 12/1, Beograd 1983, str. 51.

³⁹ D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, str. 72—73.

iskaza⁴⁰ — stvarnih funkcija jezika. Drugačije kazano, po ovomu je konceptu »jezik realnost (= konkretan fizički fenomen) čiji je tip umnogome uslovljen spoljašnjim (nelingvističkim) momentima⁴¹.« Elementi jezične strukture nisu određeni samo svojim relacijama prema cjelini, oni su i više od toga jer imaju svoje odnose sa vanjezičnim svijetom. Lingvisti *praške škole* tretirali su *langue* kao kombinaciju (Hjelmslevljeve) *sheme* i *norme*, ostajući takvom orijentacijom povezani sa Sosirovim sociološkim vrelom. Ova je linija kontinuirala i u teorijskim stajalištima suvremenih predstavnika *praške škole* i u tom smislu, u domeni leksikologije, valjana je ilustracija i pominjano Zgustino razgraničenje značenja riječi u sistemu od njegovog označavanja i stvarnog označavanja, tj. *signifikacije* i *stvarne signifikacije*, te, sukladno tomu, aporično (kao u učenjima Pražana) poimanje jezika kao apstraktnog i kao konkretnog fenomena.

Praškim su strukturalistima i funkcija i struktura blisko povezane. Budući da je jezik oruđe za praktičnu uporabu, i jezična se struktura ne može drugačije zamisliti nego kao izdiferencirana prema ciljevima kojima jezično izražavanje služi.

I pojam *norme* za njih je nerazdvojno vezan uz pojam strukture, zapravo jezična je struktura, odnosi među njenim elementima, normativnoga karaktera i svako je remećenje strukturnih odnosa, kršenje norme.⁴²

Sosirova, mada nekonzistentno provedena, teorija o asocijativnim vezama riječi (odnosima što žive u našoj svijesti), o kojoj je on samo implicitno govorio — bila je izvor i inspiracija i oprečnim teorijskim razradama, konceptima semantičkog sustava što iskoračuju iz intralingvističkih okvira, osobito u inspirativnoj elaboraciji, također iz tridesetih godina ovoga stoljeća — Trirovih *lingvističkih polja*⁴³ (das sprachliche Feld), koja je orijentacijom na izvanjezičnu determiniranost leksičko-semantičkog sustava korespondirala s Mejerovim uočavanjem zasebnih značenjskih sustava⁴⁴.

Teorija o semantičkim (Trirovim lingvističkim) poljima u potonjim je periodima kontinuirala i, dapače, u nekim analizama ostvarila nastojanja da se i u semantici (i leksikologiji) dosljedno primijene strukturalističke ideje. I nikla je, zapravo, iz htijenja da se dominantna stajališta što riječ i njezino značenje gledaju izolirano zamijene promatranjima tih elemenata leksika u sustavu jezika, te u sveobuhvatnosti unutarjezičnih i izvanjezičnih veza i relacija koje ih i determiniraju semantičkim jedinicama.

A fizionomija ovih i drugih putova postsosirovskog gledanja na suštavnost leksika, u koja su, dakako, utkani i upiti iz kakvih se elemenata

⁴⁰ Usp. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, str. 126.

⁴¹ M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, str. 126.

⁴² Jan Mukaržovskij, *Struktura, funkcija, znak, vrednost; ogledi iz estetike i poetike*, Nolit, Beograd 1986, str. 203.

⁴³ Teorija je izložena u knjizi: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg 1931.

⁴⁴ Vidi napomenu 1.

on sastoji i kakvi vidovi odnosa u njemu dominiraju, mogu se — kako je učinio Karaulov⁴⁵ — pojednostavljeno predočiti na temelju dvaju polaznih kriterija u pristupima tom fenomenu:

1. da li se priznaje *samostalnost, izdvojenost i identičnost* riječi;

2. kakva je uloga namijenjena *kontekstu*.

Ako lingvist polazi od kriterija samostalnosti riječi, priznaje riječ kao osnovnu jedinicu jezika, »taj njegov stav pruža mogućnost za istraživanje sustavnih odnosa i u dubinu i u širinu⁴⁶«.

Prvi, dugo vremena prevladajući pristup, mogućnost istraživanja u dubinu sustavnih odnosa »najbolje ilustrira izučavanje polisemije, odnosno ustanovljavanje sustava značenja — sustava leksičko-semantičkih varijanata unutar stanovite riječi«. Druga mogućnost i drugi pristup — istraživanje u širinu sustavnih relacija, analiza međusobnih odnosa riječi — »ustanovljavanje vanjske veze riječi koje određuju dinamiku sustava: veze *sinonimične, antonimične, homonimične, paronimične, hiponimične, alonimične*«⁴⁷ (= riječi kontekstualno uvjetovane, tj. riječi što u sintagmatskim relacijama preciznije određuju značenje prethodne leksičke jedinice).

U biti, ova su dva pristupa funkcionirala kao izdvojeni i parcijalni modeli, a cjelovit koncept poimanja sustava leksika zorno je elaboriran tek Ščerbinihim radovima, osobito njegovim tekstom *Iskustva opće leksikologije*⁴⁸, gdje on ta dva pristupa objedinjuje u jedinstvenu shemu i definira kao *unutarnji i vanjski aspekt sustavnosti, koji su kasnije nominirani i kao semantičke strukture riječi i vanjsko strukturiranje riječi*.

Taj je pravac karakterizirao, uglavnom, slavensku jezičnu znanost, napose Pražane i sovjetske lingviste.

A Pražani su ga obrazlagali vrlo uvjerljivo i utemeljeno, ističući da on nije samo značajan za izučavanja nastanka samostalnih (zasebnih) riječi, odnosno za leksikologiju u užem smislu. Naime, kako je apostrofirano u Tezama Praškoga lingvističkog kružoka: »Takvo proučavanje ne bazira, ne formira leksikologiju kao znanost o rječničkom sustavu jezika, jer taj sustav nije prosti konglomerat nekoga kvantuma samostalnih riječi. On je, naprotiv, složen sustav u kojem su sve riječi, bez iznimke, na ovaj ili onaj način međusobno povezane ili suprotstavljene. I značenje se riječi stoga ustanovljava odnosom prema drugim riječima, tj. njezinim mjestom u leksičkom sustavu.«⁴⁹

⁴⁵ Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, str. 5.

⁴⁶ Prema: Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, str. 5.

⁴⁷ Citati prema: Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, str. 5.

⁴⁸ U knjizi: *Избранные работы по русскому языку*, Москва 1957. и *Избранные работы по языкознанию и фонетике*, Ленинград, 1958.

⁴⁹ Citirano prema: Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, str. 6; usp. i: *Teze Praškog lingvističkog kružoka*, Treći program Radio Beograda, proleće 1975, str. 497—526.

Poznato je koliko je ova orijentacija polučila plodotvornih rezultata prvenstveno u slavenskom svijetu, poglavito razradbom prvog i dugo vremena premoćnog pristupa sustavnosti — analizama unutarnjih, tj. semantičkih struktura riječi, ustanovljavanjem zakonitosti sustavnih veza značenja i njihovih suodnosa u riječi, definiranjem uloge konteksta u razgraničenju semantike i uporabe riječi.

Tek sredinom pedesetih godina ovoga stoljeća u tim i drugim školama pristupilo se je i temeljnim uopćavanjima predodžbi o naravi sustavnih odnosa na razini vanjskoga strukturiranja leksika. Rezultate ovih istraživanja u slavenskim okvirima, te u svijetu, uz prezentiranje ranijih, vezanih za unutarnje strukturiranje riječi — sumirala je Ahmanova u poznatoj ediciji *Očerki po obščej i russoj leksikologii*⁵⁰.

Generalizirajući gledišta eminentnih svjetskih, a napose slavenskih lingvisti iz 50-tih godina ovoga stoljeća, Ahmanova konstatira da su jezičnoj prirodi svojstveni dinamički odnosi, te da leksik izražava dvovrsnu sustavnost takvih relacija i, u suštini, elaborira odlike njezina unutarnjeg i vanjskog aspekta.

Prvi je aspekt u ovoj knjizi projiciran na sustav unutar riječi, na, *exempli gratia*, opservaciju leksičko-semantičkih varijanata kao minimalnih jedinica značenja (posebice na istraživanje homonimije i polisemije), te na suodnos nocije i značenja, osvjetljavanjem i nominiranjem entiteta te veze, potom na objašnjavanje i ilustriranje uloge i značaja konteksta u ustanovljavanju semantičke strukture riječi i, sukladno tomu, na predočavanja načina za unapređivanje metodologije leksikografskoga rada.

Drugi, vanjski aspekt sustavnosti leksika prezentiran je definicijama raznovrsnih veza riječi u sustavu (u paradigmatskim i sintagmatskim relacijama), a osobita je i dominantna pozornost posvećena antonimiji, paronimiji i sinonimiji. Sinonimskim je, pak, relacijama, to jest razmatranju dinamizma toga odnosa s aspekta različitih stupnjeva semantičke bliskosti i suprotstavljenosti, rezerviran poseban odjeljak : »Fonetsko-morfološko variranje i sinonimija kao granica takvoga variranja«.

Sinonimiju, zapravo, Ahmanova promatra na razinama gramatičkoj i leksičkoj i povlači granice među njima. One prolaze kroz tvorbene kategorije, pa se riječi s istim korijenom i bliskim značenjem tretiraju kao leksički sinonimi, a fonetska i morfološka variranja (tipa: objekt : objekat) kao varijante stanovite riječi.⁵¹ Sinonimija je za Ahmanovu: »podudaranje u glavnom značenju (obično uz zadržavanje razlika u nijansama i u stilističkom obilježju) riječi, morfema, konstrukcija, frazeološke jedinice i sl.«⁵² Taj je vid pristupa sinonimiji imao široki odjek. Analizama sinonimskih mikrostruktura (mikrotema) putem izdvajanja diferencijalnih semantičkih

⁵⁰ O. C. Ахманова, *Очерки*, Москва 1957.

⁵¹ O. C. Ахманова, *Очерки*.

⁵² O. C. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва 1966, str. 407.

vrijednosti (usp. Sosirovu premisu razlike), što su određivane međusobnim uspoređivanjem — suprotstavljanjem članova, naročito u odnosu prema dominantni (osnovnom članu niza u kojem se on semantički presijeca) — sovjetska (i slavenska, te svjetska) lingvistika zanimala se je i u potonjim vremenima. I u kasnijim razradbama ovoga koncepta polazišni je stav da je riječima bliskoga značenja identična samo semantička osnova (označavanje istoga denotata), te da se članovi niza odvajaju po diferencijalnim vrijednostima, prije svega objektivne naravi — usljed izražavanja razlika u vanjezičnoj realnosti pri označavanju denotata ili izražavanja različitih stupnjeva osobina u sadržaju nekoga pojma, različitoga njegovog viđenja, te navlastito po razlikama subjektivne prirode što izviru iz afektivnog, emocionalno obojenog stava izvornog govornika.

Sinonimija je stoga, po nekim novijim definicijama, »grupa sinonima sa općim nominativnim značenjem«⁵³ (semantičkim minimumom — po nekim drugim tumačenjima) jer i sama mogućnost različitog imenovanja iste pojave vanjezične stvarnosti pruža bogate potencijale u ostvarivanju velikog stupnja semantičke bliskosti riječi koje je nominiraju. U pitanju je nominativna zajedničnost, kada dvije ili više riječi imenuju istu stvar, ali je povezuju sa raznim pojmovima i pomoću raznih naziva otkrivaju njena različita svojstva, što je, dakako, posljedica različitog gledanja na »označeno«. Po razložnim premisama ovakvih tumačenja uvjet sinonimičnosti je upravo *diferencijalnost*. Sinonimi se, *de facto*, uvijek među sobom po nečemu razlikuju, pa se zato i mora govoriti o njihovoj općoj semantičkoj osnovi i različitim smisaonim nijansama i osobitostima, odnosno o postojanju nečeg općeg koje se izražava sa različitih stajališta i na temelju čega »svaki sinonim donosi nov značenjski aspekt riječi nizom drugačijih konotacija, pa dosljedno tome i referencija«⁵⁴ — /usp. izvanterminološke izraze za tuberkulozu (ftizu): *istiska* — *jektika* — *sičija* — *sušica* — *verem*/.

Ocijenjujući pominjanu knjigu, uz priznanje da su osnovne postavke izloženoga teorijskoga konstrukta i danas utemeljene i lingvistički relevantne, Karaulov⁵⁵ smatra da je predloženi model prevalentno paradigmatičan i da je zanemarena jedna vrlo važna vanjska veza riječi — njihova *spojljivost* (leksička i sintaksička), tj. da je neadekvatna pažnja posvećena sintagmatskim smisaonim odnosima u kojima se, dakako, aktualiziraju mnoge značenjske komponente riječi, poglavito jedan nezamijećeni a pertinentni dio njena značenja — signifikativno značenje, odnosno smisao. On, u stvari, slabosti ovoga koncepta vidi u nedovoljno razjašnjenoj ulozi konteksta, i to ne samo zbog akontekstualne recepcije značenja u vezi s neuvažavanjem svih sintagmatskih data nego i zbog neuvažavanja jednog specifičnog, onomasiološki shvaćenog okružja — sustava veza univerzuma,

⁵³ Пособие по лексикологии русского литературного языка, Лексика, Прага, 1974. стр. 48.

⁵⁴ A. Stamać, *Teorija metafore*, Zagreb 1978, str. 45.

⁵⁵ Ю. Н. Карaulов, *Общая и русская идеография*, стр. 12.

spoznaje o njemu, te izraza, to jest forme kojom se taj sadržaj nominira. No i »uži« kontekst u ovakvom pristupu ima pomoćnu ulogu pri lučenju semantičkih granica riječi, jer i sustav se, kako je kazano, poima kao mreža veza značenja unutar riječi i među riječima u paradigmi.

Ma koliko plodotvorna u uspostavljanju jednog po mnogočemu konzistentnog modela strukturnih semantičkih odnosa, kakva je, primjerice, korespondencija bliskih ili suprotnih značenja (odnosa sinonimije ili antonimije) — ova je metodologija, promatrajući riječ zasebno ili u mreži sustava, njemu vrijednost svela na denotativno i pragmatično značenje. Ovom je posljednjem aspektu sustava, odnosno analizi uporabe, utvrđivanju nijansi značenja u vezi s izdvajanjem jezičnih stilova, Ahmanova posvetila i zadnje poglavlje knjige.

Karaulov, dakle, slabosti ovoga modela vidi u intralingvističkoj zatvorenosti, a put njegove dogradnje nalazi u konceptu Ufimceve, koja kontrahira u riječi međusobne relacije *nominativne* i *signifikativne* naravi, »pokazuje statusnu organizaciju njene smislaone strukture u kojoj se organski spajaju veze jezika sa spoznajnom stvarnošću.«⁵⁶ U punoga značenja jezičnog znaka te dvije funkcije (nominativna i signifikativna) su po razini apstrakcije dva asimetrično postavljena pola i u njihovim se odnosima iskazuju osnovne karakteristike leksičkog sustava — *stupnjevitost* i *inkluzivnost* u fazama uopćavanja po smislaonom sadržaju nadređenih i podređenih jedinica semantički povezanih skupina riječi.

Ovo se izdvajanje signifikacije, koja se tiče, rečeno kratko, »odnosa između termina i propozicije«⁵⁷, a hijerarhijski je viša od denotacije (odnosa jezične jedinice i nejezičnog entiteta što se označava) budući da je njezina svojevrsna subjektivna, intelektualna interpretacija — pokazalo naročito svrhovito u promatranju sinonimije, ustanovljivanju stupnja sinonimnosti i karaktera semantičke veze u dihotomiji: ekvivalentnost — bliskost značenja.

Tom su razgraničenju moderni lingvistički pravci, vezani za komponencijalnu analizu, što je gotovo istodobno nikla u okružju praške škole i na američkom tlu, i za teoriju semantičkih polja (te, naravno, i druge semantičke koncepte) — dali posebnu utemeljenost. Zapravo, novija semantička (i semiotička) literatura, uvažavajući funkciju riječi u jeziku, izdvaja: *denotativno*, *signifikativno*, *strukturno* i *emocionalno* (pragmatično) značenje, tumačeći ih, ako se zanemare terminološke neujednačenosti, uglavnom suglasno u temeljnim postavkama. Za recentne semantičare jezični je znak konstituiran iz tri dijela: *sadržaja* — komponente koja preslikava pojave iz izvanjezičnoga svijeta, *značenja* — njegova odnosa prema fenomenima

⁵⁶ A. A. Уфимцева, *Слово в лексико-семантической системе языка*, Москва 1968, str. 79—80.

⁵⁷ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd 1988, str. 125—126.

univerzuma, i *smisla* (signifikativne relacije) — ostvarivanja tog odnosa u konkretnoj komunikacijskoj situaciji.⁵⁸

Da bi se utvrdio smisao riječi, nju valja promatrati ne samo kao jedinicu nominativnoga sustava jezika nego i kao element govora, element teksta, u kojima, dakako, dolazi do izražaja različito i individualizirano gledanje na »označemo«, na klasu predmeta ili stanovite situacije.

Denotativno (bazično i konvencionalno) *značenje* je *de facto* kategorija jezika, a *signifikativno* (intenzivno, u diskurzu konkretizirano) *značenje* — kategorija govora.

Strukturno ili *unutarjezično* *značenje* preklapa se, pak, sa Sosirovim *relacionim značenjem* budući da se tumači kao rezultat suodnosa značenja (u paradigmatским i sintagmatским relacijama) jedne leksičke jedinice s drugim, korelativnim jedinicama sustava. U stvari, i ove distinkcije na svoj način slijede Sosirovu dvodiobu: *značenje jedinica na razini sustava* (relacioni identitet značenja) i *signifikacija*, ili značenje jedinica u stvarnom iskazu.

Promatrano kroz prizmu tumačenja fenomena sinonimije, ove su raščlambe u pominjanoj dihotomiji: ekvivalentno — blisko značenje uspostavile jašnije raščlanjenje između »pravih« sinonima, koji su to po podudarnosti jednoga ili, pak, drugoga značenja (po označavanju istoga denotata, ili, pak, po označavanju istog signifikata) i bliskoznačnica koje su »nepravi« sinonimi po neidentičnosti neke od temeljnih komponenti značenja (denotacije, signifikacije ili upotrebe). Jedinice su denotativnog, bazičnog značenja u sučeljavanju bliskoznačnica apstraktne, a signifikativnoga — konkretnije, budući da različitim izražavanjem *općeg* (= semantičkog sadržaja, denotata), njegovim »unutarnjim prijevodom« unose i više semantičkih, diferencijalnih obilježja (semantičkih komponenata). U literaturi, a osobito u stanovitim rječnicima sinonima, prve se općošu semantičkog sadržaja tretiraju kao dominante u sinonimskom nizu, a u radovima vezanim za teoriju semantičkog polja, primjerice, oni su po temeljnim a često i invarijantnim semama arhiseme u sinonimskom mikropolju.

Kako je književnoumjetničkom stilu (u kojemu se zrcali funkcioniranje sinonimije sa svim stilskim, strukturnim, funkcionalnim razlikama što ju determiniraju) po prirodi stvari svojstveno opredjeljenje za jedinice signifikativnoga značenja, jer su bogatim mogućnostima interpretiranja denotata, otklonom od konvencionalne istolikosti, te čestotnosti, markirane kao neobilazno, relevantno stilogeno sredstvo — u bliskoznačnosti kao vidu sinonimije nužno je tražiti i njen sukus. Uvjet su ovoj semantičkoj pojavi upravo smisaone, unutarjezične razlike, strane, pak, egzaktom ustroju terminologije, njenom referencijalnom (denotativnom) korespondiranjem s vanjezičnim sustavom spoznaje, koji teži preciznom imenovanju, monosemičnosti, pa stoga i ne zna za sinonimiju. I mnoga novija tumačenja sinonimije prihvaćaju relevanciju toga njezina vida i njome je definiraju, ne

⁵⁸ Skiljan, *Pogled u lingvistiku*, str. 124.

zanemarujući joj, naravno, »relacioni identitet«: »Leksičkim sinonimima smatraju se riječi ili frazeološki izrazi isti po nominativnoj funkciji (denotativnom značenju), ali različiti po intelektualnim — smisaonim, formalnim i relacionim — strukturnim svojstvima.⁵⁹« Valja, međutim, spomenuti da su se iz ovakvih opserviranja sinonimije, te napose u domeni suvremenih analiza što hipentrofiraju ulogu konteksta, izdvojila mišljenja koja, preferirajući taj njezin vid, gotovo niječu postojanje te semantičke kategorije, ali joj iz kuta svoga gledanja daju i vrlo utemeljenu i prihvatljivu definiciju: »... adekvatnih sinonima nema nego (...) postoje nizovi reči sa semantičkom distinkcijom (konotat — denotat) koji su u kontekstu jasno uočljivi«⁶⁰, ili, drugačije kazano, postoji samo opreka bezbojne, bazične vrijednosti značenja i njegove kontrastivne (afektivne), tj. markirane komponente.

Imajući u vidu kompleksnost fizionomije i sadržine pojma nominiranog kao leksičko-semantički sustav (time, dakako, i semantičke kategorije sinonimije), valja izdvojiti i definiciju koja, poput mnogih, teži sveobuhvatnosti: »Leksičko-semantički sustav podrazumijeva cijelu oblast smisaonih odnosa leksičkih jedinica, osobitosti vrsta njihovih skupina i karakter njihovih međusobnih odnosa (leksička paradigmatika) i odnosa drugih podsistema jezika, uvjeta i formi jezičnog izražavanja, rezultata semantičkog variranja jezičnih znakova (leksička sintagmatika)«.⁶¹

Riječ je, dakako, o novijim stajalištima ne samo modernog strukturalizma nego i, primjerice, onomasiološkog pristupa, koji riječ ne promatraju izolirano ili, pak, samo u paradigmatskim smisaonim odnosima, već uvažavaju kategorijalnu i semantičku valentnost (sintagmatske odnose) zbog mogućih sintaksičnih i semantičkih promjena, kontekst uporabe, te, naravno, izvanjezične determinante, od povijesnih, sociopolitičkih, kulturoloških i dr., do refleksija univerzuma, njegovog inherentnog sustava na sustavnost semantičkih data. U njih je, naime, utkana spoznaja da riječ nije izoliran entitet, da je ona desetinama, stotinama miti povezana sa značenjem mnogih drugih, te da su te relacije kompleksne kao i sam objekt njihova zanimanja i stvarnost koju on preslikava i segmentira. Izvorište ovim konceptima raščlanjivanja vokabulara je pominjana Trirova *teorija lingvističkih polja* ili, kako je drukčije nazivaju — »gramatika izgrađena na sadržaju« (inhaltbezogene Grammatik), izložena u njegovoj poznatoj knjizi *Das deutsche Wortschatz in Sinnbezirk des Verstandes*⁶², u čijoj je osnovi teza

⁵⁹ Л. М. Васильев, *Проблема лексического значения и вопросы синонимии*, u knjizi: *Лексическая синонимия*, Москва 1967, str. 128.

⁶⁰ Marina Orožen, *Sinonimička funkcija leksičkih srbokroatizama u slovenačkom književnom jeziku 19. veka*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (referati i saopštenja), 12/1, Beograd 1983, str. 78.

⁶¹ Usp. »Общее языкознание, Внутренняя структура языка«, Москва 1972, str. 417.

⁶² V. napomenu 43; usp. u vezi sa teorijom semantičkih polja i sistemsku studiju: Rudolf Hoberg, *Die Lehre vom sprachlichen Feld*, Ein Beitrag zu ihrer Geschichte, Methodik und Anwendung, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf 1970.

da u izoliranoj riječi stanovitoga jezika nije deponirana spoznaja njegovih izvornih govornika, već da riječi jednoga jezika stoje u međusobnoj vezi i tvore odijeljene, homogene značenjske cjeline. Njihova se značenja, zapravo, međusobno raščlanjuju po pojedinim oblastima, odnosno jednom skupu srodnih pojmova odgovara jedno lingvističko (semantičko) polje. Po definiciji, i danas aktualnoj, semantičko polje je po smislu tijesno povezan segment rječnika.

Kako su lekseme u ovoj shemi raščlanjene po zajedničnosti sadržaja, koju pokriva jezgrovna riječ — arhileksem, nije teško dokučiti da centralno mjesto u strukturi semantičkog polja pripada sinonimnim semantičkim relacijama, te da je i kompleksni fenomen sinonimije u žiži interesovanja leksikologa-semantičara što slijede taj smjer. Naime, shema poljeve jezgre sjedinjuje riječi paradigmatskim vezama, i nju sačinjavaju u prvom redu sinonimska mikropolja, zatim hiponimska i mikropolja tzv. kvazisinonima. Ona se od sinonimskog mikropolja, preko subpolja, širi ka periferiji, koja obuhvaća asocijativne oblasti povezane paradigmatskim i sintagmatskim odnosima (kontekstualno uvjetovanim riječima).

Još od Trirovog koncepta semantičari postavljaju i upit koliko su sheme što preovlađuju u njihovim analizama uvjetovane samom leksikom, leksičkim sustavom, da li izražavaju njihova imanentna, organska svojstva ili metodološku proceduru, da li je, u stvari, riječ o *sustavu u leksiku* ili, pak, o *leksiku u sustavu*. Po tim dvojabama, a u biti stajalištima, diferenciraju se i putovi suvremenih semantičkih istraživanja, pa je pristup *sustav u leksiku* polazni koncept lingvističkim i semaziološkim deskripcijama, a pristup *leksik u sustavu* — onomasiološkim i logičkim.

I u drukčijim teorijskim konstruktima, novim pristupima što kombiniraju spoznaje i metodologije različitih, instruktivnih epistemoloških gledišta (od antičke logike i semantike, do plodotvornih postavki klasičnog strukturalizma, te teorije semantičkih polja /njezinih današnjih postignuća/ i komponencijalne analize) — deskripcija *sadržaja* primarna je zadaća, pa je ovo naše doba i vrijeme redefiniranja odavno znanih semantičkih kategorija.

Danas je, zapravo, semantika vodeća lingvistička disciplina i po intenzitetu zanimanja za tu oblast i po kvantitetu i kvalitetu pokretanih istraživanja. Njezini poticajni domašaji optimiziraju sva ranija, uporna i kontinuirana, desetljećima duga traganja za mogućnostima izrade metodoloških kriterija kojima bi se egzaktno opisao leksičko-semantički sustav jezika i u vezi s time konačno riješio i jedan od najstarijih upita pred kojim su jezikoslovci od antičkih vremena tražili točke rasvjetljenja — spoznao meritum kompleksnog fenomena leksičke sinonimije, ali i na osobit način afirmiraju zasluge pionira klasičnog strukturalizma, napose Sosira, čija je lucidna misao i pokrenula lavinu svih potonjih uzleta i nadahnuća u otkrivanju primjerenih odgovora.

DAS SYSTEM DER LEXIK UND DIE SYNONYMISCHEN RELATIONEN IM
KLASSISCHEN STRUKTURALISMUS

Zusammenfassung

Dem klassischen Strukturalismus ist es nicht gelungen, mit seinem epistemologischen Schema ein konsistentes Modell des lexisch-semantischen Systems der Sprache zu konstituieren, aber bestimmte Lösungen des Strukturalismus ermöglichten späteres Konzipieren dieses Modells und eine Deutung relevanter semantischer Kategorien, darunter auch der Synonymie. In der vorliegenden Arbeit versucht man, auf einige Errungenschaften des Strukturalismus in diesem Bereich aufmerksam zu machen.